

Boka kotorska za neoapsolutizma *

STIJEPO OBAD

Zadar, Republika Hrvatska

Poslije nemirne 1848./49. žitelji brdskih krajeva Boke kotorske postupno su prihvaćali obveze da plaćaju porez tzv. zemljarinu na koju je zemlja uknjižena i da ubuduće trebaju ići u vojsku poput drugih stanovnika Kraljevine Dalmacije. U uvjetima relativnoga mira i prisilne šutnje i u Boki se provodio proces modernizacije koja se očitovala u reformi uprave, sudstva, policije i vojske. Potkraj pedesetih godina Boka s ostalom Dalmacijom je uključena u carinski sustav Austrije, te su nove olakšice potakle pomorsku i kopnenu trgovinu, osnivanje dioničkih društava, prvih oblika kapitalističkog poslovanja. Uz tradicionalne izvore života pokušale su se izgajati i nove kulture te je Boka, primjerice, prednjačila u Dalmaciji u svilarstvu. U novome političkom ozračju kulturni život je oskudan i odvija se potihom u gradskim središtima Boke.

Cljučne riječi: Boka kotorska, neoapsolutizam, jedrenjačko brodarstvo.

Uvod

Za austrijske Kraljevine Dalmacije Boka kotorska sezala je od Sutorine na sjeverozapadu do Paštrovića na jugu. Do sredine devetnaestog stoljeća doživjela je dvije razvojne faze austrijske državne politike: apsolutizam kancelara Metternicha, za kojega je tridesetak godina vladala birokracija, policija i vojska, i ustavni život od 1848. do kraja 1851. godine. Prema upravnom ustroju Boka kotorska činila je četvrto okružje u Dalmaciji, sa sjedištem u Kotoru, podijeljeno na tri preture (kotara): kotorsku, hercegrovsku i budvansku, s upravnom i sudskom vlasti. U njihovu sastavu su općine s općinskim vijećima, u sklopu kojih su tzv. načelstva na čelu sa sindicima, a na najnižoj ljestvici su seoski glavari i rondari te su jedni i drugi bili samo izvršitelji općinskih odluka. Slično je ustrojena i sudska vlast.¹ Kao u Dalmaciji i Monarhiji, i u Boki kotorskoj upravlja birokracija,

* Članak je trebao biti uvršten u zbornik radova *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, Zagreb, 2009. Budući da je članak bio zaprimljen kada je taj zbornik već bio u završnom prijelomu, nije se tada mogao objaviti. Predstavnici Hrvatskog instituta za povijest, kao suizdavači spomenutog zbornika, odlučili su ga, uz dopuštenje autora, tiskati u omevu broju *Časopisa za suvremenu povijest*.

¹ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1959.

policija i vojska, koju čine domaći ljudi i doseljenici postavljanjem na svim razinama vlasti, te je zavladao političko mrtvilo koje su remetili hajduci u brdskim krajevima Boke. U novome političkom sustavu Bokelji su skupa sa stanovnicima dubrovačkog okružja imali dvije povlastice: nisu plaćali državni porez, tzv. desetinu, i bili su oslobođeni odlaska u vojsku. Četrdesetih godina nametnuta im je tzv. paušalna desetina koju nisu redovito plaćali.

Gradska privreda obuhvaćala je obrt, zanate, trgovine, rijetko manufakture. S obzirom na ljudska i materijalna stradanja zbog sukoba interesa velikih sila, Francuske, Rusije, Engleske i Austrije na istočnom Jadranu, početkom 19. stoljeća, gubitak jedrenjaka male i velike obalne te duge plovidbe sporo se nadoknađivao zbog nedovoljnoga domaćeg kapitala. Razmjena dobara obavljala se sklopu okružja, u Kotoru, Risnu, Budvi i Herceg Novom između Bokelja, Crnogoraca i Hercegovaca, a u Herceg Novi dolazili su i Konavljani iz jugoistočnog dijela Konavala. Pomorska trgovina je slaba zbog neodgovarajućih carinskih propisa, ali i nemarnosti austrijskih vlasti za ovaj krajnji južni dio Kraljevine Dalmacije i Monarhije.

Izvori za život na selu su različiti. U priobalnim selima uzgajaju se masline i vinova loza, a na oranicama žitarice i miješane kulture. U vrtovima oko kuća uzgajalo se raznovrsno povrće, rjeđe krumpir i ponešto voće. Viškovi uroda prodavali su se na gradskim tržnicama i sajmovima, osobito za rodnih godina. Uz poljodjelske, i stočarski su proizvodi važni u svakidašnjoj prehrani, a vuna i koža služile su za izradu odjeće i obuće. Dakako, ne smiju se zanemariti ni proizvodi kućne radinosti, oni podmiruju domaće potrebe, a viškovi se prodaju na tržnicama. Bez obzira na škrtu zemlju, zastarjela sredstva za rad, neprosvijećenost i vremenske nepogode, veću i kvalitetniju proizvodnju kočili su nerazriješeni feudalni odnosi i prevelika davanja zemljišnim vlasnicima i porez, desetina državi.

Društveni razvoj tekao je sporo, u skladu s gospodarskim prilikama u gradskom i seoskom društvu Boke kotorske. Na području okružja živi tridesetak tisuća stanovnika pravoslavne i katoličke vjere. Znatno je više pravoslavnoga nego katoličkog pučanstva. Do toga je došlo nakon Morejskog rata, krajem 17. i početkom 18. stoljeća, doseljenjem pravoslavaca iz zaleđa, istočne Hercegovine i Crne Gore, poslije istjerivanja Osmanlija iz Boke, na prošireno mletačko područje. Novo stanovništvo srpske i crnogorske etničke pripadnosti međusobno se miješalo sa starosjediocima katoličke vjere i hrvatskoga etnikuma. Tanki sloj građanstva okupljen u Casinu, u uvjetima prisilne šutnje, donekle je pratio kulturna dostignuća na europskom zapadu. Pojavom ilirskog pokreta u Zagrebu i Hrvatskoj i njegova odjeka u Dalmaciji, osobito nakon posjeta Ljudevita Gaja, Antuna Mažuranića, Mavra Broza i drugih iliraca Boki kotorskoj, s jedne strane, i Vuka Stefanovića Karadžića s druge strane, u srpskom i hrvatskom građanstvu počinje se javljati nacionalno osvješćenje, prije srpsko nego hrvatsko.

Poslije sloma Metterichova sustava mnogi su u Boki kotorskoj, osobito u Grblju (Župi), shvatili ustavne slobode 1848. godine tako da ubuduće ne

treba plaćati porez državi. U tomu su bili dosljedni seljaci Grblja. Ustali su protiv austrijske vlasti i osnovali svoju upravnu i sudsku vlast. Osobito su bili bijesni na okružnoga poglavara Grietza u Kotoru. Vojnom intervencijom generala Reichea pobunjenici su smireni, a porezni dugovi oprošteni. Godine 1848. javile su se i razmirice između hercegovačke i risanske općine, pljačke hajduka i pogranični upadi iz Crne Gore u Boku. Na smirivanje stanja utjecao je dalmatinski upravitelj i hrvatski ban Josip Jelačić obraćajući se Bokeljima obiju vjera, posebno vladici i knjazu Crne Gore Petru II. Petroviću Njegošu da spriječi upade Crnogoraca u Boku kotorsku i da utječe na smirivanje Bokelja pravoslavne vjere. Težište nezadovoljnika bilo je da se ukine paušalna desetina i da Bokelji ubuduće ne plaćaju porez.

Nakon pobjede kontrarevolucionarnih snaga na području Monarhije 1849. godine civilni i vojni vrh u Beču nije trpio nesigurnost austrijske vlasti u brdskim krajevima Boke. Austrijske vlasti učinile su dva mudra poteza: smijenile su omraženoga okružnog poglavara Grietza i ponovno postavile u narodu omiljene ljude Gabrijela Ivačića na mjesto poglavara i general majora Lazara Mamulu s vojnim pojačanjem 1850. godine da njih dvojica uspostave red i mir u Boki. Sljedeće, 1851. godine došao je i ban Jelačić, kojega su Bokelji pravoslavne i katoličke vjere, grada i sela s oduševljenjem primili i srdačno pozdravili. Ništa im nije mogao obećati jer se približavao kraj krnjim ustavnim slobodama i njegovu upravljanju Kraljevinom Dalmacijom. I zaista, Silvestarskim patentom 31. prosinca 1851. objavljen je kraj Oktroiranog ustava i nago-viješteno obnavljanje apsolutizma u novom izdanju.

Prisilna šutnja

Na svim razinama austrijske uprave, sudstva, policije, redarstva i vojske dolazi do reformi koje obilježava centralizam i vlast čvrste ruke. Na čelu nove apsolutističke vlasti je car Franjo Josip I. i uži krug povjerljivih civilnih i vojnih dužnosnika, među kojima je funkcija ministra unutarnjih poslova povjerena Alexandru Bachu, koji je bio odgovoran za provođenje odluka bečkoga političkog vrha. Pedesete godine obilježene su u povijesti njegovim imenom; zapravo to je novi apsolutizam, usporediv s apsolutizmom kancelara Metternicha, u kome je ponovno zavladao „politička suša“.

Godine 1852. došlo je do reformskih promjena u upravi, sudstvu, policiji, redarstvu, vojsci i u Dalmaciji. Umjesto Josipa Jelačića za novoga civilnog i vojnog upravitelja Kraljevine Dalmacije imenovan je general major Lazar Mamula. Ministar Bach zamolio je Mamulu da izradi nacrt preustroja svekolike vlasti u Dalmaciji. Mamula je odgovorno izvršio zadatak na način da je prijašnji gubernij dobio naziv namjesništvo s namjesnikom na čelu. I dalje su ostala četiri okružja – zadarsko, splitsko, dubrovačko i kotorsko – s manjim unutarnjim promjenama. Na čelu okružja su poglavari koji će ubuduće nositi naslove namjesničkih savjetnika s mjesečnom plaćom od tisuću forinti. Okružja se i dalje sastoje od pretura (kotara) s upravnom i sudskom vlasti. Mamula je i

dalje sačuvao riječ *pretura* jer se narod naviknuo na taj naziv. Novost je bila u tome što je Mamula predložio Bachu da Risan u Boki postane sjedište nove preture. Tako je, uz Kotor, Budvu, Herceg Novi, Risan postao četvrta pretura u Boki. Naime, prije su Risan i Krivošije bili u sastavu kotorske preture, što je ljudima stvaralo velike teškoće na putu do Kotora, zbog prijevoza i novčanih izdataka, osobito Krivošijanima. Kada je bilo olujno vrijeme, bilo im je još teže. U sastavu risanske preture ušla su naselja: Đurići, Kostajnica, Morinj, Ubli, Strp, Lipci, Krivošije Donje i Gornje, Ledenice Gornje i Donje, Orahovac, Perast i Risan.² Mamula misli da Risan treba biti sjedište Preture i zbog toga što se u njemu tri puta tjedno održava sajam, na koji dolaze Turci i Crnogorci, te ih treba pozornije nadgledati. Prema njegovu prijedlogu u Kotoru ubuduće treba biti i granični komesar za pogranična pitanja s obzirom na prijašnje i moguće buduće granične sporove između austrijskih vlasti i Crne Gore.³

U sastavu okružja su općine s općinskim vijećima i načelnicima koji se postavljaju, odnosno imenuju. Seoske općine i dalje ostaju načelstva na čelu sa sindicima. Od 1857. ne spominju se načelstva Maini, Braiči i Pobori, što bi značilo da su ukinuti. U sastavu kotorske preture, najveće u Boki, pedesetih gradina djelovale su sljedeće općine: Kotor, Tivat, Stoliv, Grbalj, Krtole, sa sjedištem u Radoviću, Luštica, sa sjedištem u Radovanićima, Muo, Dobrota, Prčanj i Lastva. Pretura u Risnu imala je dvije općine, Risan i Perast, a budvanska se sastojala od dviju općina, Budve i Paštovića, sa sjedištem u Sv. Stefanu. Kotor je sjedište okružja i preture, a pretor je istodobno i načelnik općine.⁴ Načelnike općina postavlja svake treće godine Namjesništvo u Zadru.

Slično je ustrojeno i sudstvo. U Kotoru je Okružni sud i četiri kotarska suda: u Kotoru, Budvi, Herceg Novom i Tivtu. U Okružnom sudu procesuirala su se i kaznena djela počinjena na područjima kotarskih sudova. Novost je u sudstvu Dalmacije da se uvode istražni sudovi, a dobio ga je i Kotor, tako da se u sudskom postupku javljaju istražni sudac i tužitelj.⁵ Od 1852. godine političke predmete ne uzimaju kotarski sudovi, nego kotarska poglavarstva.

Reformirana je i policija, ona još strože vodi evidenciju sumnjivih osoba, osobito stranaca.⁶ O svemu što je bilo sumnjivo obavještavao se Alexandar Bach i prva osoba redarstvene službe Johann Kempen. Novoustrojena Žandarmerija umjesto dotadašnje Teritorijalne straže bila je produžena ruka policije.

U odnosu prema 1848. pedesetih godina zamire politički život. Na dužnosnička i odgovorna mjesta uprave, sudstva, policije, žandarmerije i vojske u Boki dolaze domaće povjerljive osobe i stranci, osobito u policiji, žandarmeriji i vojsci. Temeljna je bila poslušnost i odgovornost. Da bi se održao uspostavlje-

² Verwaltungsarchiv 46. 3, Ministerium des Innern, Dalmatien 1848.-1884., Präs.

³ Isto.

⁴ Dinko FORETIĆ, „Ekonomске i društvene prilike u Dalmaciji (1860.-1914.)“, *Borba za ponarođenje općina u Dalmaciji, zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969., 91.

⁵ V. MAŠTROVIĆ, n. dj. 68.-73.

⁶ Znanstvena knjižnica Zadar, Atti segreti della polizia austriaca, fasc. od 1852. do 1860.

ni red i mir u brdskim krajevima Boke, planirano je postavljanje dvanaest novih žandarmerijskih postaja. Pod posebnom su paskom bili hajduci, zatim oni koji su bili glasniji 1848., ali i oni koji su izbjegli, a željeli su se vratiti u Boku. Tako se Peraštanin Mato Balović, kapetan korvete, mogao iz Lombardije vratiti u Boku ako vlastima potpiše izjavu da će biti lojalan građanin.⁷

Hajdučija kao primitivni oblik otpora

Poslije Mamuline vojne akcije 1850. godine u Boki činilo se da će se hajduci povući, a uspostavljeni red i mir održati. Najavljeno novačenje u Dalmaciji 1852. godine, osobito vijest da će služenje u pješadiji trajati osam godina,⁸ uniželo je nemir, osobito u selima bokeljske unutrašnjosti. Do novačenja je trebalo doći i zbog ugleda Crne Gore u Boki kotorskoj u odnosu prema Austriji.⁹ I pedesetih godina, kao i ranije, Bokelji i Dubrovčani su pošteđeni od odlaska u vojsku,¹⁰ a muškarci iz ostale Dalmacije su uzimani u pješadiju i mornaricu jer se to smatralo civilizacijskim oblikom dužnosti svakoga zdravoga građanina prema domovini.

Tradicionalno hajdukovanje u selima bokeljske unutrašnjosti je posljedica zaostalosti, neprosvijećenosti i oskudne zemlje za obradu, npr. u Krivošijama Gornjim gdje obrađuju samo 1 % obradive zemlje.¹¹ Izvore za život stanovnici nalaze u stoci, stočarskim proizvodima i kućnoj radinosti. Nenavikli na obradu zemlje i okrenuti pastirstvu, mnogi su se ulijenili te je svakidašnja prehrana bila siromašna, osobito u brojnijim obiteljima, koje nisu bile rijetke. Neki su se seljaci odmetnuli i krali od imućnijih obitelji, pljačkali karavane, provodili krvnu osvetu i slično. Odgovornost snose državne vlasti i zemljišni vlasnici koji su ih potpuno zanemarili i nazivali odmetnicima, zločincima, lopovima, razbojnicima, koji krađu one koji rade i imaju, te ubijaju mirne građane i predstavnike vlasti. Modernizacijom uprave, sudstva, policije, žandarmerije i vojske, oživljavanjem karavanske trgovine, ukidanjem sanitarnoga koridora, izgradnjom putova, postavljanjem telefonske linije od Kotora prema Zadru i hrvatskoj unutrašnjosti, otvaranjem žandarmerijskih postaja, škola, pošta, telegrafa i telefona, lakše i brže su se uspostavljale veze sa žandarima i vojskom u otkrivanju i uhićenju hajduka.

⁷ Znanstvena knjižnica Zadar, Atti segreti della polizia austriaca, fasc. XXXVI, spis N° 1104.

⁸ *Glasnik dalmatinski*, br. 14.1852, 2. Vjekoslav Maštrović, Zadarska oznanjenja iz XVIII., XIX. i početkom XX. stoljeća, Jadertina croatica, Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Zadru, Zagreb 1979., 256.

⁹ Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću, Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860. – 1880.*, Zagreb 1980., 12.

¹⁰ V. MAŠTROVIĆ, n. dj., 262., 268.-270.

¹¹ Državni arhiv Split, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju (dalje DAS, AMID), Operat porezne procjene katastarske općine Krivošije Gornje iz 1844.

Najviše straha unosili su hajduci Krivošija i Kruševica, osobito u mirnim selima i obiteljima u priobalnim mjestima u koja su upadali i pljačkali imućnije obitelji. U tome su se isticali hajduci Ledenica, koji su npr. u Morinju oteli nekoliko volova. Protiv njih je upućena i vojska, te su pred njom pobjegli u Crnu Goru. Krvavi događaji dogodili su se i u Krivošijama, Kutima, Repaju i Ublima.¹² Zahvaljujući namjesniku Lazaru Mamuli te njegovu taktičkom i znalačkom pristupu hajducima, a napose generalu Gavrilu Rodiću koji je postavljen za zapovjednika vojske u Boki, hajdučija ipak postupno jenjava. Tako je pedesetih godina udruženim snagama građanskih, žandarmerijskih i vojnih vlasti, hajducima suprotstavljen i narod, koji je živio u stalnom strahu, te su potjerani prema Crnoj Gori i turskoj Hercegovini. Općinama je naređeno da ubuduće snose odgovornost za mir i red na svome području.

Godine ni rata ni mira

Kraljevina Dalmacija bila je za Austrijsko Carstvo bila važna zbog strateških razloga, kao promatračnica događaja na jugoistoku i odskočna daska za rješavanje istočnoga pitanja. Austrijskoj ratnoj mornarici Boka kotorska je važna kao ratna luka i vojna baza. Među vojnim dužnosnicima general major Lazar Mamula je najbolje poznao Boku s vojnoga gledišta. Vojnom vrhu u Beču od 1852. ulijevano je povjerenje da će vojska, oružje, utvrde i ratni brodovi biti postavljeni na prava mjesta kako bi se Boka sačuvala od napada s mora i kopna. Nakon dolaska za civilnoga i vojnog namjesnika, prva mu je zadaća bila da u Boki osigura mir i red kako bi se navedeno moglo ostvariti. U Dalmaciji, posebno u Boki, izvršeni su fortifikacijski radovi, izgrađene nove utvrde, izvršena militarizacija Boke, napose Zaljeva.¹³

Austrijske vojne vlasti, uz savjet i potporu namjesnika Mamule, izgradile su pedesetih godina dvije velike fortifikacije na ulazu u Bokokotorski zaljev, jednu na rtu Oštro, koji katastarski pripada selu Vitaljini u Konavlima, i drugu na otočiću Žanjici, koja će kasnije, u znak zahvalnosti generalu i namjesniku, dobiti naziv „Mamula“.

Obje utvrde dominiraju veličinom, unutarnjim prostorom, a građene su sa svrhom da se iz njih organizira obrana od neprijateljskog napada s mora, ali i s kopna. Treća utvrda sagrađena je na rtu Arzi na poluotoku Luštica.¹⁴ Usporedno s novim utverdama na ulazu u Zaljev, u kojima je vojska i obalna artiljerija, u Boku uplovljavaju suvremeniji ratni brodovi, građeni od željeza, na kojima su moderniji brodski topovi za gađanje ciljeva na moru, s mornarima koji su

¹² Stijepo OBAD, „Kraj hajdučije u Dalmaciji“, *Radovi*, Razdio povijesnih znanosti 12, 1985./1986., Filozofski fakultet, Zadar 1986., 283.-291.

¹³ Velimir RADOVIĆ, „Pod tudjinskim igom (Jedan pogled na Boku u XIX. vijeku)“, *Boka*, br. 6.-7., 1975., 112.

¹⁴ Stanko PIPLOVIĆ, *Primorske fortifikacije 19. stoljeća na istočnom Jadranu, Hrvatske obalne utvrde u 19. i 20. stoljeću*, Povijesni arhiv, Split 1993., 35.-53. Vidi još: Josip LUČIĆ i Stijepo OBAD, *Konavska Prevlaka*, Matica hrvatska, Posebna izdanja, knjiga 2., Dubrovnik, 1994.

podrijetlom iz Dalmacije i Istre, a manje iz Italije zato što je Austrija s Italijom dva puta bila u ratu u jednom desetljeću.

Zbog Krimskoga rata 1853.-1856., u kojemu Austrija nije sudjelovala, ipak se u Boki strahovalo od francuskih i engleskih ratnih brodova, te je politička pretura u Kotoru skrenula pozornost općini Dobrota 19. svibnja 1854. da treba „paziti na sigurnost obale u unutrašnjosti fortificirane ratne luke Boke kotorske“. Svakoga dana, od devet sati navečer do četiri ujutro, na znak pucnja „je obustavljena svaka komunikacija s morem i u unutrašnjosti ratne luke s bilo kojim brodom koji ne pripada ratnoj luci“. Tko u tom vremenu bude zatočen na moru bez vojne potvrde, bit će uhićen vlasnik i brod te predan sudu. Naoružani brodovi ratne mornarice stražarit će u Zaljevu.¹⁵ Očito je da su civilne i vojne vlasti bile na oprezu i da su poduzimale mjere za obranu. Stoga su bile prisiljene na moru i kopnu „oprezne mire postaviti“. U Boki su očekivali moguće izbjeglice kršćane s turskoga područja te su se plašili hoće li moći podmiriti njihove potrebe.¹⁶

Slično se ponovilo i u vrijeme rata između Austrije i Pijemonta i Francuske 1859. godine kada su svi brodovi koji su plovili od devet sati navečer do četiri sata ujutro u Zaljevu morali pokazati policiji potvrdu koju je izdala pretura i zapovjedništvo vojske u Kotoru.¹⁷ Politička pretura u Kotoru također je obavijestila općinu Dobrota da se pozorno nadziru utvrde na području općine kako se u njih ne bi uvukle sumnjive osobe, a trgovine, kavane, restorani i druga mjesta okupljanja da budu zatvoreni. Isto tako trebaju biti zatvorena i kućna vrata te da vlasnik kuće jamči za strance u kući. Zabranjuje se noćna buka, a općina će donijeti odluku kako bi se spriječili mogući požari. Ako dođe do povećanja cijena najpotrebnijih namirnica, općina će pokrenuti mjere za opskrbu i spriječiti moguće djelovanje crne burze.¹⁸

U kasno proljeće 1859. Okružno poglavarstvo u Kotoru, na zamolbu Namjesništva u Zadru, organiziralo je nabavku proizvoda, odjeće i opreme potrebne vojsci u kojoj su sudjelovali i zanatlije kotorskoga okružja. Ta akcija je provedena i u ostalim okružjima.¹⁹ U vojsku su se mogli prijaviti sposobni zanatlije, kovači, kolari, sedlari i drugi, dok za to bude potrebe, uz dobitak novčane nagrade.²⁰

S obzirom na rat i pojavu francuskih ratnih brodova na istočnoj obali Jadrana, Ministarstvo trgovine i Pomorska vlada u Trstu tražili su informaciju od okružja, preko dubrovačko-kotorske Trgovačko-obrtničke komore, o mogućem zarobljavanju francuskih i sardinskih ratnih brodova ili zapljeni austrijskih brodova od neprijateljske strane. Po svemu sudeći, toga nije bilo na objema stranama. Krajem svibnja 1859. zapovjednik vojske kotorskoga okruž-

¹⁵ Istorijski arhiv Kotor (dalje IAK), Općina Dobrota (dalje OD), XXVI-180.

¹⁶ *Glasnik dalmatinski*, br. 9., 1953., 1.

¹⁷ IAK, OD, XXVI-200.

¹⁸ IAK, OD, XXVI-179.

¹⁹ IAK, OD, XXVI-195.

²⁰ IAK, OD, XXVI-182.

ja, general major Gavriilo Rodić proglasio je opsadno stanje za grad, utvrdu i kotorsko okružje.²¹ Rodić daje upute za policijske mjere u svezi s javnim redom i mirom u Kotoru i okružju. Trebalo je paziti na strance kako sumnjive osobe ne bi ušle u okružje, kavane, krčme, kuće zatvarati u 21 sat i poduzeti druge mjere koje su bile na snazi 1854. godine.²² Ploviti izvan rta Oštro je bilo opasno zbog neprijateljskih brodova, a ulaz u Zaljev noću je nesiguran zbog opsadnoga stanja.

Zbog postizanja mirnijega stanja, sredinom srpnja 1859. general Rodić naredio je raspuštanje serdarije okružja i pokretne kolone, osim kolone za alarm i 12. i 14. kolone odreda za Krivošije i Herceg Novi. Rodić zahvaljuje pučanstvu Boke na odanosti caru, na borbenom duhu i spremnosti da, ako to bude potrebno, uzmu oružje i brane domovinu.²³ I car Franjo Josip I. preko Alexandra Bacha, odnosno okružja u Kotoru, zahvaljuje se svim staležima koji su se angažirali u izvanrednim potrebama u vrijeme rata i pokazali rodoljublje i čovjekoljubivost.²⁴

Neke su osobe u vrijeme rata pokazale hrabrost, „iskrena osjećanja“ ili, pak, podupirale vladine mjere te su bile nagrađene visokim priznanjima. Tako je okružni poglavar Stjepan vitez Dojmi dobio naslov dvorskoga savjetnika; Nikola Rendić Miočević u Budvi zlatni križ s krunom; Špiro Danilović iz Herceg Novoga zlatni križ; Mato Terzić srebrni križ, inače zapovjednik pokretne kolone u Herceg Novom, kao i Miro Casanegro, općinski načelnik u Paštrovićima, zatim Vuk Čatović iz Risna, Luka Gregović iz Paštrovića, Eduard Sbutega, trgovac u Prčanju, Ivan Koporčić, okružni komesar te Frano Šarić iz Risna i Marko Nikolić iz Herceg Novog, skupljači poreza, i na kraju Baldasar Bender, pomoćnik u uredu u Kotoru i Ivan Jovanović, tajnik općine u Budvi, te svima njima „da se izjavi carsko zadovoljstvo“.²⁵

Izvori za život u gradu i selu

U uvjetima nametnutoga političkog mrtvila pedesetih godina Austrija nije smjela puno zaostajati u gospodarskom i društvenom pogledu u odnosu prema liberalnom kapitalizmu na europskom zapadu, pogotovo Dalmacija, sputana feudalnim odnosima na selu i nerazvijenim gospodarskim granama u gradu. Zaostajanje grada i sela u tom pogledu očitovalo se u Boki kotorskoj u vrijeme austrijske uprave jer nije bilo značajnijega poticaja izvana niti domaćega kapitala iznutra koji bi nakon stradanja za napoleonskih ratova oživjeli grad i selo.²⁶

²¹ IAK, Općina Kotor (dalje: OK) XVI-197.

²² IAK, OK, XXVI-179.

²³ IAK, OK; XVI-2001.

²⁴ IAK, VI-214.

²⁵ *Glasnik dalmatinski*, br. 2.-3., 1860., 1.

²⁶ Šime PERIČIĆ, „Prilog poznavanju trgovine između Kotora i Crne Gore od 1835.-1850. godine“, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae*, Zagreb 1976., sv. 3., 61.-74.

Uvođenjem čvrste ruke na svim političkim razinama, austrijske vlasti ostavile su slobodu u gospodarskom privređivanju, osobito u gradskoj privredi. U gradovima i gradićima Boke kotorske živjelo se od zanata, obrta, trgovine, državnih plaća, kućne radinosti, zemlje, mora i slobodnih zanimanja. Nakon modernizacije uprave, sudstva, redarstva, policije i vojske, velika kočnica gospodarskom razvoju Dalmacije, a time i Boke, bila je carinska tarifa, uvedena za Dalmaciju 1830. godine; ona je usporavala razvoj dalmatinske trgovine, osobito pomorske, a time ugrožavala i gospodarski razvoj, napose Boke kotorske. Dakle, godinama je Dalmacija, a s njom i Boka, isključena iz carinske unije Carstva, što je utjecalo na njezinu negativnu trgovačku bilancu. Bilo je prijeko potrebno oživjeti presahnule izvore akumulacije u pomorskoj i kopnenoj trgovini jer se otvarala prilika za jedrenjačko brodarstvo i vinogradarstvo s obzirom na dobru prodaju dalmatinskoga vina na talijanskom tržištu zbog bolesti loze (lug) na talijanskom vinogorju.

Boki kotorskoj, a time i cijeloj Dalmaciji, štetila je austrijska carinska izolacija te je bilo potrebno uvesti jedinstveni carinski sustav, kako bi Dalmacija ušla u carinsku uniju Carstva. O tome se javno raspravljalo u ranim pedesetim godinama, te je bilo prijeko potrebno navesti na to Franju Borellija iz Zadra,²⁷ Vito Nikolića iz Splita i Luigija Serraglija iz Dubrovnika, tamošnje predsjednike trgovačko-obrtničkih komora. Borelli je istaknuo da je Dalmacija most Carstva za razmjenu dobara s Bosnom i Hercegovinom, a njezin južni dio, Boka kotorska s Crnom Gorom, posebno trgovina bokeljskih, dubrovačkih, peljeških i drugih dalmatinskih brodarka s lukama u Crnom moru i na Istoku.

U javnom zagovaranju jedinstvene carinske unije istaknuo se predsjednik dubrovačko-kotorske Trgovačko-obrtničke komore Luigi Serragli.²⁸ Između ostaloga, predložio je da proizvodi koji se izvoze iz Dalmacije u ostale zemlje Monarhije budu oslobođeni od carine, a tako i roba koja se uvozi u dalmatinske luke. Također je predložio da se odredi nova carinska tarifa za Dalmaciju koja bi se trebala kretati od 3 do 15 %.²⁹ Nacrt nove carinske tarife izradili su Franjo Borelli, Luigi Serragli i Vito Nikolić. Uz pomorsku trgovinu, Boka kotorska imala je uvjete i za kopnenu trgovinu jer je povezana s Crnom Gorom dvjema cestama, jednom od Risna do Dragalja i drugom od Kotora do granice s Crnom Gorom, koje su izgrađene četrdesetih godina tog stoljeća. Time je želio reći da u Boki postoje uvjeti za međunarodnu kopnenu razmjenu proizvoda. Da bi konačno oživjela trgovina na kopnu i na moru, potreban je kapital, smisao za udruživanje, krediti, tehničko znanje i sređen carinski ustroj. Formirana je komisija (Franjo Borelli, Vito Nikolić i Luigi Serragli) koja je predložila

²⁷ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, BJ I/g, Ib.

²⁸ Luigi SERRAGLI, *Sulla riforma della Dalmazia*, Dubrovnik 1851., 4.

²⁹ ISTI, 26. i 27.

Beču da Dalmacija uđe u jedinstvenu carinsku uniju na području Carstva,³⁰ što se dogodilo 1857. godine.

Da bi se povećala proizvodnja, a s njom ojačala trgovina, kotorska općina zahtijevala je od viših vlasti (1852.) da se smanje daće na zanate, prihode i trgovinu. Jedina grana gospodarstva koja se razvila do manufakturne razine je svilarstvo, koje se javilo tijekom francuske uprave i nastavilo tijekom austrijske uprave. Do sredine stoljeća u Kotoru je bilo sedam svilana, u Herceg Novom šest, u Prčanju dvije s modernim postrojenjima.³¹ Prčanjске svilane (1852.) proizvodile su 1.700, a 1857. godine 2.455 funti svile. Jedna je u vlasništvu braće Sbutega, a druga braće Milin. U njima je bilo zaposleno pedesetak radnika s dvojicom poslovođa. Na postrojenjima su radili stručni radnici iz Furlanije, a ostali radnici bili su iz Prčanja i Boke. Proizvedena svila i konac izvozili su se u Milano i Lyon. Zbog konkurencije japanskih i kineskih proizvoda morali su prestati s proizvodnjom.³²

U gradovima i gradićima Boke kotorske pedesetih godina razvila su se dva društvena sloja, jedan na vlasti, tzv. oligarhijski, odan vlasti, koga čine državni službenici stranoga i domaćega podrijetla, plemstvo i građanstvo, koji imaju gospodarsku moć i političku vlast, te najniži gradski puk koji čine radnici, težaci i ribari. Najbolje žive pripadnici oligarhijskog sloja, kojima su izvori življenja državne plaće, prihodi od nekretnina i trgovine. Gradski puk živi skromno, uglavnom od svoga fizičkoga rada, zemlje, mora i sitnih zanata. Između ovih dvaju slojeva građanski je sloj koji se pedesetih godina popunjava imućnijim trgovcima, brodovlasnicima, pomorskim kapetanima i posjednicima, među kojima neki raspolažu novčanim kapitalom te su u mogućnosti kupiti brod samostalno ili udruženi s drugima. Brodovi male i velike obalne te duge plovidbe bili su tih godina ne samo izvori življenja, nego i bogaćenja u gradskom društvu Boke kotorske.

Izvori za život na selu pedesetih godina počeli su se mijenjati. Poljodjelstvo i stočarstvo ostali su i dalje glavni izvori življenja. Budući da 1848. nisu ukinuti feudalni odnosi, kao u drugim zemljama Carstva, zemlja na selu je dijelom ostala u posjedu starih vlasnika, plemićkoga i građanskoga podrijetla, koji nisu bili zainteresirani za unapređenje proizvodnje na svojim seoskim imanjima, već su je davali u najam seoskim obrađivačima uz ugovorene daće. Drugi dio seoskoga zemljišta je u posjedu seljaka, koji zbog siromaštva, neprosvijećenosti i tradicionalne zaostalosti ništa nisu poduzimali radi bolje obrade zemlje i čuvanja uroda. Ratarski i stočarski proizvodi temelj su svakidašnje prehrane.

³⁰ Verwaltungsarhiv 6.3 Ministerium des Innerm, Dalmatien 1848-1884, Präs. Vidjeti: Benedikta ZELIĆ-BUČAN, „Privredne prilike u splitskom okružju pedesetih godina devetnaestoga stoljeća“, *Arhivski vjesnik*, XIX-XX, Zagreb, 1976./1977., 83., bilj. 30. i Stijepo OBAD, „Pokušaj unaprijeđenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852.-1860.)“, *Radovi*, Razdio društvenih znanosti, sv. 23., Zadar 1984., 79.

³¹ Šime PERIČIĆ, „Svilarstvo Dalmacije u XIX. stoljeću“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, vol. 15, Zagreb, 1982., 119.

³² ISTI, 120.

Žita nema dovoljno, osobito za sušnih i nerodnih godina, te se brašno moralo kupovati od gradskih trgovaca. Maslinova ulja je dovoljno i dobre je kakvoće. Vinove loze je više u selima uz obalu, a vino je srednje kakvoće. Višak ulja, vina, povrća, nešto voća te stočarski proizvodi, uglavnom iz brdskih sela, i ribe iz mjesta u Zaljevu, više od profesionalnih nego sezonskih ribara, prodaje se na gradskim tržnicama i na sajmovima u Kotoru, Risnu i Herceg Novome. U tim se gradovima obavlja svakidašnja, tjedna, mjesečna i godišnja kupnja i prodaja proizvoda između sela i grada. Prvi put Bokelji pokazuju svoje proizvodne mogućnosti vanjskom svijetu na izložbi u Beču 1857. godine.

Vlasnici zemlje u bokeljskim selima žive u gradovima i gradićima Boke, u Kotoru, Dobroti, Perastu, Prčanju, Risnu, Budvi, Herceg Novom i drugim. To su fizičke i pravne osobe, primjerice Ivanovići, Tripkovići, Radimiri, Verone, Zmajevići, Smekija, Matrikula, Mirkovići, Bjeladinovići, Vojnovići, Barovići, te crkva sv. Tripuna, Demanijalna uprava i župne dobrotvornosti.³³ Neki pomorci nisu obrađivali zemlju, nego su je davali u zakup. U unutrašnjosti zemlju obrađuju uglavnom muškarci, a u priobalnim mjestima i žene, osobito na imanjima čiji su vlasnici na brodovima. Evo kako se kretala proizvodnja na selu 1854. godine.³⁴

Žita (mecena)	Vina (emera)	Ulja (emera)	Krumpira (mecena)	Povrća (mecena)
6.294	2.100	2.000	4.800	564

Dobra prodaja dalmatinskih vina na talijanskom tržištu, za kratke konjunkturalne vinogradarstva, te Krimski rat pogodovali su sadnji vinove loze na račun maslina, ne u Boki koliko u južnoj i srednjoj Dalmaciji. Prerada masline je zaozvala te se ulje prodavalo više kao industrijski nego kao prehrambeni proizvod.

Među seoskim naseljima tivatska katastarska općina spada među najveće po površini obradive i obrađene zemlje u Boki, a Krivošije Gornje u najmanje, samo 1 %. Zemlja u Tivtu je najčešće u kmetskom odnosu, vlasnici su joj plemići iz Kotora, Dobrote, Prčanja i trgovačko građanstvo, tako da se višak rada tivatskih seljaka prelijevao u plemićke i građanske domove, crkve i Demanijalnu upravu. Sredinom devetnaestoga stoljeća Tivat je bio veliko selo sa 186 kuća i 856 stanovnika, od toga 833 Hrvata katoličke vjere i 23 Srbina pravoslavne vjere. Živi se od ratarskih i stočarskih proizvoda, kućne radinosti, proizvodnje svile i meda. Tivćani zarađuju kruh na brodovima bokeljskih vlasnika. Ponešto se bave i zanatstvom. Vino marcamin i muškati na dobrom su glasu te ga s drugim proizvodima prodaju u Kotoru.³⁵

³³ Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti od sredine osamnaestoga stoljeća do prvoga svjetskog rata*, Logos, Split 1990., 25.-26.

³⁴ Šime PERIČIĆ, „Prilog poznavanju ekonomskih prilika Boke kotorske u XIX stoljeću“, *Boka*, br. 20., 1998., 233.-235.

³⁵ Stijepo OBAD, „Ekonomske prilike u Tivtu sredinom devetnaestog stoljeća“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. XXIV., 1976., 125.-134.

Pedesetih godina primjećuje se lagani pomak u poboljšanju rada i života u bokeljskim selima, osobito onima na priobalju. Taj se boljitak zapaža u uvođenju novoga poreza tzv. zemljarine,³⁶ umjesto dotadašnje paušalne desetine, na temelju čistoga prihoda sa zemlje. Porez zemljarina iznosi 16% od čistog prihoda, a plaćaju je fizičke i pravne osobe na koje je uknjižena,³⁷ a obrađivači participiraju. Druga novost očituje se u uvođenju novih kultura na selu zahvaljujući novoosnovanim poljodjelskim društvima u Kotoru i Herceg Novom, zahvaljujući Središnjem poljodjelskom društvu u Zadru, kojemu je na čelu ugledni zadarski gospodarstvenik Franjo Borelli. Uz ova društva, u uvođenju novosti u obradi zemlje i gajenju novih kultura - lana, konoplje, krumpira, duda - istaknuli su se neki seoski župnici i učitelji, npr. svećenik Stjepan Jasić i Frano Koludrović, učitelj u Kotoru, i učitelj u Luštici, koji su osnovno znanje iz poljodjelstva stekli na Bogosloviji u Zadru, odnosno na učiteljskim tečajevima u Splitu i Dubrovniku.³⁸ Na bokeljskom selu proširio se uzgoj duda i proizvodnja svilene bube, te je bokokotorsko okružje u tom pogledu spadalo među najrazvijenije u Dalmaciji. Godine 1844. u okružju je bilo 630 svilara, a 1861. postignut je rekord u proizvodnji. Pedesetih godina proizvodnja svile se povećala, o čemu svjedoči treća svilana u Prčanju. Zbog pada cijena svili, jedna je prestala s radom krajem pedesetih godina.³⁹ Godine 1855. radilo se na tome da se u Kotoru, na općinskoj zemlji, podigne rasadnik sadnica loze, masline, duda, konoplje i lana.

Konjunktura jedrenjačkoga brodarstva

U skladu s modernizacijskim procesom u Monarhiji, tehnološkim napretkom u brodarstvu, posebno u Trstu, prijeko je bilo potrebno, nakon oporavka jedrenjačkoga brodarstva u Boki, uključiti se u pomorsko privređivanje na temelju vlastitih iskustava u posljednjoj fazi njihova trajanja. Nakon izrade nacrtu zakona o koristi ulaska Dalmacije u jedinstvenu carinsku uniju s drugim zemljama Carstva, koji je odobrila Pomorska vlada u Trstu, Ministarstvo trgovine i car u Beču, porasle su nade vlasnika brodova velike obalne i duge plovidbe, trgovaca, veletrgovaca, osobito žitom, i drugih proslovnih ljudi u Boki da bi moglo doći do zarade i oživljavanja gospodarskoga života s obzirom na sve veću orijentaciju Bokelja u gradovima, ali i selima, na more i pomorstvo.

Godine 1852. izvršena je podjela Dalmacije i istočne jadranske obale na pomorske oblasti. Uz Zadar, Split i Dubrovnik, Meljine⁴⁰ su četvrta pomorska oblast u Dalmaciji. Ona je postala glavna uvozna i izvozna luka za domaće i

³⁶ IAK, OK, XIII-257, Oznanjenje, br. 6742. od 16. 10. 1852.

³⁷ Znanstvena knjižnica Zadar, Oglasi 11, Objavljenje C. K.Vlade dalmatinke od 11. XII. 1849.

³⁸ *Glasnik dalmatinski*, br. 44. od 29. V. 1853. i *Osservatore dalmato*, br. 16.8.1855. Vidjeti: Državni arhiv u Zadru, Presidijalni spisi Namjesništva VI/1/5, br. 869., 1855.

³⁹ Šime PERIČIĆ, *Prilog poznavanju ekonomskih prilika Boke Kotorske u XIX. stoljeću*, 221.-236.

⁴⁰ Državni arhiv u Zadru, Presidijalni spisi Namjesništva VI/3/5, br. 290/p.1855.

strane brodove, pomorsku i kopnenu trgovinu s Lučkom kapetanijom, Lazaretom i stručnim osobljem za raskušivanje ljudi i robe.⁴¹ Godine 1857. uvode se tzv. brodske ljekarne (škrinjice) za liječenje oboljelih pomoraca. Meljine su odabrane za glavnu luku Boke jer imaju povoljniji položaj od Kotora i zbog posredničke uloge između zemalja na drugoj strani Jadrana i kopnenoga zaleđa. Lučka kapetanija i Lazaret u nadležnosti su Pomorske vlade u Trstu, a ova Ministarstvu trgovine u Beču. Nadzornik Kapetanije i Lazarata je Rikard d' Erco sa sjedištem u Splitu.

Preko Meljina, središnje pomorske luke za Boku i Crnu Goru, Boka kotorska je povezana s drugim lukama na istočnoj obali Jadrana, te s Trstom, Venecijom, Anconom i ostalim lukama na apeninskoj obali Jadrana, Sredozemlja i Crnoga mora. Da je Boka zanimljiva talijanskoj pomorskoj trgovini, najbolje svjedoče dva konzulata: Napuljske Kraljevine i Parme u Kotoru.⁴² Bokeljski i strani brodovi dovoze manufakturnu, kolonijalnu i industrijsku robu u Meljine, osobito žitarice, bakalar, lijekove, štavljenu kožu, namještaj, staklo, ukrasne predmete, porculan, lan, papar i konac. Iz Boke se izvozi ulje, vino, slana riba, rakija te proizvodi iz Crne Gore (topljeni loj, sir, koža, med, kosti i slano meso).⁴³ Mogućnost zarade iskazivala se proizvođaču, trgovcu i prijevozniku. Od ranih pedesetih godina u bokokotarski zaljev uplovljava više brodova s austrijskim i stranim zastavama nego do sredine stoljeća.

Godine 1850. na području okružja, a najviše u priobalnim naseljima, bilo je 4.956 pomoraca, 50 brodova velike obalne plovidbe s 3.489 tona nosivosti, 23 broda male obalne plovidbe s 288 tona, 718 malih brodica sa 112 tona, 43 ribarske brodice sa 72 tone i 129 članova posade.⁴⁴ Dvije godine poslije u Boki je bilo 110 brodova duge plovidbe koji su u vlasništvu i suvlasništvu Bokelja. Dobru zaradu Bokelji su vidjeli na Sredozemlju, Crnom moru, morima sjeverne Europe i linijama prema Americi. Bokeljski brodovi su bili traženi tijekom Krimskoga rata od 1853. do 1856. godine. Zbog ratnih opasnosti porasla je trgovina, a to će donositi zaradu u prijevozu žitarica, oružja, drvene građe i potaknuti Bokelje na gradnju i kupnju novih brodova.⁴⁵ S nekim pomorskim kapetanima pošle su i njihove obitelji, te je u južnoj Rusiji nastala kolonija Dobročana.⁴⁶ Poznati kapetani iz obitelji Verona i Viskovića iz Prčanja plovili su, pak, prema Kubi, New Yorku i Rio de Janeiru.⁴⁷

⁴¹ Naredbom Ministarstva trgovine uređuje se luka i zdravstveni uredi u njoj 1851. godine.

⁴² Šime PERIČIĆ, „Diplomatsko – konzularna predstavništva stranih zemalja u Dalmaciji za druge austrijske uprave“, *Pomorski zbornik*, br. 1968., 609.-610.

⁴³ *Glasnik dalmatinski*, br. 60., 1851., 1.

⁴⁴ Tomo RADULOVIĆ, „Podaci iz Arhiva Pomorskog muzeja u Kotoru (period 1830-1834 i 1847-1850)“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. 6., 1957., 162.-163.

⁴⁵ Jovan MARTINOVIĆ, „Propadanje bokeljskih jedrenjaka velike i male obalne plovidbe od 1852-1902“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 16., Kotor 1968., 130.-141.

⁴⁶ Anton. St. DABINOVIĆ, „Dobročani u Južnoj Rusiji“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. XI., 1963., 17.

⁴⁷ Josip VISKOVIĆ, „Kapetan Anton A. Visković“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. XI., 1963., 176.

Potreba za brodskim prostorom tijekom Krimskoga rata produljila je trajanje jedrenjačkoga brodarstva.⁴⁸ Bokeljske brodare ekonomski je podignula trgovina stranom robom jer je Boka kotorska gospodarski nedovoljno jaka za međunarodnu trgovinu. Kada je riječ o kopnenoj trgovini Boke, može se reći da je jača s Crnom Gorom nego s Hercegovinom. Pojedini vlasnici brodova, osobito Dobrote i Prčanja, postali su imućni zahvaljujući trgovini stranom robom.

Stanje i vrste brodova duge plovidbe u pomorskoj oblasti Meljine od 1852. do 1860. godine⁴⁹

Godina	Nava	Bark	Polaka	Brik	Brigantin	Škuner pjeleg	Brik škuner	Ukupno	Tona	Posade
1852.	6	10	1	8	62	1	1	89	24.482	920
1853.	4	19	-	10	62	1	-	90	24.712	894
1854.	5	12	-	6	56	1	-	80	22.045	760
1855.	3	9	-	11	50	1	-	74	20.041	846
1856.	4	1	12	12	60	1	-	90	27.167	908
1857.	1	15	1	21	49	1	-	88	26.528	873
1858.	3	14	1	21	45	1	-	85	26.804	858
1859.	4	12	1	15	43	-	2	77	25.303	777
1860.	3	16	-	18	37	1	-	75	24.775	750

U pomorskoj oblasti Meljine najviše brodova duge plovidbe imali su Dobrota, Prčanj i Kotor. Najviše brodova duge plovidbe je bilo 1853. i 1856., a najmanje 1855. godine. Najviše članova posade na brodovima ove plovidbe je 1852., a najmanje 1860. godine. Najveća tonaža brodova je zabilježena 1856. godine. Najčešće se spominju brodovi brigantini, a najrjeđe brik škuneri. Razvoj teče neravnomjerno. Pad broja brodova i tonaže 1855. u svezi je sa stečajem imovine kapetana i vlasnika brodova Špire Gopčevića, naseljenog u Trstu i najvećega bokeljskog brodarka. Imao je velike količine žita uskladištenog u lukama Crnoga i Azovskog mora, no zbog ratne blokade žito je propalo, a zatim i brodovi te je, tvrtka otišla u stečaj, a Gopčević doživio živčani slom i umro kao duševni bolesnik.⁵⁰ Poslije 1858. godine primjećuje se opadanje broja i tonaže brodova duge plovidbe.⁵¹

⁴⁸ Šime PERIČIĆ, „Dalmatinsko brodarstvo u zadnjoj četvrtini prve polovice 19. stoljeća“, *Pomorski zbornik*, br. 15., 1977., 576.

⁴⁹ *Annuario marittimo*, Triesete, 1853.-1860.

⁵⁰ Ignatije ZLOKOVIĆ, „Spiridon Gopčević“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. XV., 1967., 155.

⁵¹ J. MARTINOVIĆ, n. dj., 129.

Stanje brodova velike obalne plovidbe u pomorskoj oblasti Meljine od 1852. do 1860. godine⁵²

Godina	Brodova	Posade	Tona
1852.	51	181	1.944
1853.	43	208	2.105
1854.	35	216	2.178
1855.	41	248	3.696
1856.	41	250	3.649
1857.	41	258	4.159
1858.	35	214	3.483
1859.	30	192	1.671
1860.	33	203	3.493

Godine 1852. bilo je najviše brodova u ovoj vrsti plovidbe, a najmanje 1859. Najveća tonaža je 1857., a najmanja dvije godine poslije. Najviše članova posade bilo je 1857., a najmanje 1852. godine. U velikoj obalnoj plovidbi bili su brodovi srednje nosivosti. Na kraju 1852. u vlasništvu i suvlasništvu Bokelja bila su 34 broda s 2.291 tona nosivosti. Stalno je dolazilo do otpisivanja brodova, osim 1856. godine, zbog brodoloma, potonuća, požara, prodora vode, dotrajalosti, smanjenja ili povećanja kategorije. Brodovi velike obalne plovidbe pripadali su tipu škuner pjeleg i trabakul. Plovili su Jadranom, Sredozemljem, nekada i Crnim morem. Vlasnici ovih brodova bili su ponajviše Bokelji.⁵³

Brodovi male obalne plovidbe plovili su između kopna i otoka i u Zaljevu, prevozili su ulje, žito, brašno, ogrjevno i građevinsko drvo i kamen. To su bili mali jedrenjaci od 15 do 20 tona nosivosti tipa trabakul, bracara i leut. U prilikama Boke i ostale Dalmacije uspješno su poslovali jer nisu imali ozbiljnu konkurenciju, te su se dugo održali.

Visoki stupanj u pomorskom privređivanju ima Prčanj. Brodovi prčanj-skih vlasnika su prevozili robu po lukama Sredozemlja i njegovih mora, lukama Atlanskog oceana, osobito Sjeverne i Srednje Amerike. Prčanj je poznat po brodovima duge plovidbe i po imućnim i uglednim brodovlasnicima i pomorskim kapetanima, među kojima je najpoznatiji Ivo Visin. To je bio prvi Hrvat koji je brigantinom „Splendido“ s 311 tona nosivosti i 11 članova posade od 1852. do 1859. oplovio zemaljsku kuglu i nazvan „Južnoslavenski Magelan“.⁵⁴

Uz Prčanj na glasu je Dobrota, poznata po pomorskim kapetanima i vlasnicima brodova. Na 700 stanovnika imala je pedesetih godina 86 kapetana

⁵² Annuario marittimo, Trieste, 1853.-1860.

⁵³ J. MARTINOVIĆ, n. dj., 192.

⁵⁴ Miloš Š. LIPOVAC, Ivo VISIN, *12 vjekova bokeljske mornarice*, Beograd 1972., 175.-180., i Dušan MARTINOVIĆ, Prčanj i njegove turističke mogućnosti, *Boka*, br. 3., 1971., 230.-285.

duge plovidbe. Evo kako je na početku pedesetih izgledao broj brodova i tona nosivosti. Godine 1850. bilo je 47 brodova duge plovidbe koji su imali 7.978 tona, a 1860. godine 35 brodova sa 7.042 tona nosivosti.⁵⁵ Dobrotski vlasnici brodova istaknuli su se u trgovini s lukama u Crnom moru. Spomenut ću brigantin „Ljubomir“ kojim je zapovijedao kapetan Radimiri tijekom Krimskoga rata i Sevastopoljske blokade. Preveo je 1854., uz veliki rizik, više od 2.000 bjeGUNACA iz Suhumkade u Kerč.⁵⁶ Treba spomenuti Peraštane i Kotorane koji se također koriste konjunktrom, te među njima ima imućnih pomoraca i uglednih pomorskih kapetana.

U pomorstvu Boke pedesetih godina izdižu se i mjesta u njezinu sjeverozapadnom dijelu od Orahovca do Taple, pogotovo Risan i Herceg Novi, te ona na drugoj strani Zaljeva.⁵⁷ Među njima se ističe Risen koji ima vlastitu flotu duge plovidbe, kojoj su vlasnici: Kristo i Drago Popović, Lazar Jovanović, Jovo Miletić i Lazar KaturiĆ.⁵⁸ Trgovina se u Risanu pojačavala kada su njegovi trgovci posredovali u trgovini Crne Gore i istočne Hercegovine s Dalmacijom, Trstom i Venecijom. Sajam u Risnu održavao se tri puta tjedno, na njemu su uz domaće Bokelje sudjelovali crnogorski i hercegovački trgovci.⁵⁹

Orahovac je također značajno pomorsko naselje. Pedesetih godina tog stoljeća imao je 11 brodova, od toga 3 brigantina, 3 pjelega, 2 trabakule, 1 bark, 1 škuner i 1 braceru, dakle brodove duge i velike obalne plovidbe. Vlasnici tih brodova su rodovi Vukasović, Sabović i Gopčević.⁶⁰

U pomorstvu Baošića ističu se obitelji Lazarević i Crnogorčević. Pedesetih godina Baošić je imao 16 kapetana, najviše iz roda Lazarević i Crnogorčević, Cvjetković i Jovanović.⁶¹ Imali su 17 brodova na jedra i 1 parobrod u vlasništvu Špire Gopčevića. Najviše je brodova duge plovidbe, brigantina, barkova i nava.

⁵⁵ Antun TOMIĆ, „Dobrotski jedrenjaci u 19. stoljeću“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. IX., 1960., 266.-285. i Miloš MILOŠEVIĆ, „Pomorstvo Dobrote“, *12 vjekova bokeljske mornarice*, Beograd 1972., 101.

⁵⁶ Đuro RADIMIRI, „Pomorski kapetan Filip Radimiri“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. VII., 1958., 145.

⁵⁷ Ignjatije ZLOKOVIĆ, „Pomorstvo manjih naselja Boke kotorske“, *12 vjekova bokeljske mornarice*, Beograd 1972., 104.-112.

⁵⁸ Ignjatije ZLOKOVIĆ, „Prilozi za istoriju pomorstva i trgovine Risna“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. XIV., 1966., 5.-33.

⁵⁹ Dušan MARTINOVIĆ, „Funkcionalno – urbani razvoj i turističke mogućnosti Risna“, *Boka*, br. 6.-7., 1975., 167.

⁶⁰ Ignjatije ZLOKOVIĆ, „Pomorstvo Orahovca“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. XIII., 1965., 102.-105. i Stjepan ANTOLJAK, „Orahovac – Boka kotorska“, *Boka*, br. 11., 1979., 82.-83.

⁶¹ Maksim ZLOKOVIĆ, „Pomorstvo Baošića“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. VII., 1958., 218.-222.

Udruživanje kapitala

Poslovno građanstvo Boke, napose brodovlasnici okupljeni oko dubrovačko-kotorske Trgovačko–obrtničke komore, predstavljali su poslovno građanstvo u brodarstvu i trgovini Boke. Ona je poticala poslovnost i trgovinu preko luke Meljine, koja je pritjecala s morske i kopnene strane. Od 1857., kada je Dalmacija ušla u carinsku uniju, smanjena je provozna carina što se očitovalo u oživljavanju trgovine s Trstom i Venecijom, ali i drugim zemljama.

Oživljavanje jedrenjačkoga brodarstva, a s njim u svezi pomorske i kopnene trgovine, dovest će do akumulacije i udruživanja kapitala kao početnog oblika kapitalizma. Trgovačko – obrtnička komora i carinske olakšice potiču poslovnost te se vlasnici i suvlasnici brodova, nekada po rodbinskoj vezi, okupljaju u udruženja. Još 1849. u Dobroti je osnovana Družba bratinske pomorske sigurnosti, sa svrhom da osigura brodove i teret od mogućih rizika. Osnovali su je 32 akcionara iz Dobrote upisavši 99 akcija, a vrijednost svake akcije bila je 500 forinti.⁶² Družba osigurava brod i novac koji prevozi. Uz bokeljske brodove, Družba proširuje osiguranje i na strane brodove.⁶³ Pod pritiskom vlasti mijenja se naziv 1858. u Narodno osiguranje u Dobroti,⁶⁴ a bavilo se pomorskim osiguranjem. Ono je osiguravalo brodove na moru i rijekama, te novac i trgovačku robu na domaćim i stranim brodovima. Nekoliko sljedećih godina dobro je poslovalo, ali je prestalo s radom 1875. godine.⁶⁵

I u Prčanju su dvije obitelji osnovale Poslovno udruženje Florio – Visin s 5 brodova i obrtnim kapitalom od 1,000.000 forinti.⁶⁶ Braća Ilija i Tripo Florio iz Prčanja i Mihail Vučetić iz Boašića osnovali su u Trstu Parobrodsko društvo Adria.⁶⁷ Isto tako nekoliko je imućnih Bokelja pedesetih godina osnovalo trgovačke kuće u Boki i inozemstvu, primjerice obitelji Sbutega – Milini u Prčanju, Flario u Trstu i Carigradu, Visin i Tripković u Trstu, Đurović, Lazari, Ivanović, Nikolić, Radoničić i Žigo u Veneciji, Verona u Trstu i Braili u Brindiziju.⁶⁸

Dionička društva u Boki predstavljaju veliku novost, to su prve moderne ustanove u Boki kotorskoj. Brod nije više u vlasništvu pojedinaca ili skupine ulagača, nego anonimnoga društva koje okuplja usitnjeni domaći kapital.

⁶² Milivoj MILOŠEVIĆ, „Družba pomorskog osiguranja i Narodno osiguranje u Dobroti“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. VI., 1956., 133.

⁶³ Milivoj MILOŠEVIĆ, „Narodno osiguranje u Dobroti 1858-1874“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. 3., 1959., 143.

⁶⁴ M. MILOŠEVIĆ, n. dj.

⁶⁵ M. MILOŠEVIĆ, n. dj.

⁶⁶ Niko LUKOVIĆ, „Posljednje razdoblje pomorstva Prčnja (1814-1890)“, *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor*, br. IX., 1960., 197.

⁶⁷ N. LUKOVIĆ, n. dj., 207.

⁶⁸ N. LUKOVIĆ, „Kratki osvrt na povijest Prčnja“, *Naše more*, 4.-5., 1958., 268.

Napredak u školstvu

Do sredine devetnaestoga stoljeća na području kotorskoga okružja djelovale su samo osnovne škole u gradskim i nekoliko u seoskim naseljima, primjerice u Kotoru, Budvi, Herceg Novom, Risnu, Perastu, Prčanju, Dobroti (sv. Matej i sv. Eustahija), te u Lepetanama, Muo, Stolivu, Lastvi Donjoj i Gornjoj, Kaštel Lastvi, Radoviću, Klincima, Morinju, Baošiću, Bijeloj i Kutima.⁶⁹ Apso-lutna je većina muških i tek nekoliko ženskih škola.⁷⁰

Pedesetih godina otvoreno je nekoliko novih škola tako da je 1859. na 100 učenika školu pohađalo 49 dječaka i djevojčica. Školu su više pohađala djeca u priobalnim naseljima, čiji su roditelji bili na višem stupnju prosvjedenosti nego oni u brdskim selima Boke. U zadarskom okružju npr., tri puta manje djece pohađalo je osnovnu školu negoli u kotorskom okružju. Godine 1856. u ovom je okružju bilo trideset osnovnih škola, od toga u Kotorskoj biskupiji 15 škola s 35 učitelja i 467 učenika i u pravoslavnoj eparhiji 14 škola s 16 učitelja i 397 učenika.⁷¹

Još 1849. Srbi u Kotoru traže svoju osnovnu školu. Općinske i okružne vlasti su im udovoljile jer su osigurali učitelje Kostu Jovanovića i Teodora Popovića. Tako su u Kotoru ubuduće djelovale dvije osnovne škole, jedna za hrvatsku i talijansku djecu, na talijanskome nastavnom jeziku i druga za srpsku djecu na srpskome nastavnom jeziku i pismu ćirilici.

S obzirom na razvitak tehnologije u brodarstvu i s tim u vezi postupni prijelaz s jedrenjačkoga brodarstva na parobrodarstvo, bile su prijeko potrebne školovane osobe u pomorstvu. Nakon najstarije privatne pomorske škole u Perastu, javile su se i druge; držali su ih pomorski kapetani, svećenici, franjevci, učitelji, npr. u Toploj, Herceg Novom ili pak u Kotoru učitelj Vicko Đelčić koji je sredinom četrdesetih godina devetnaestog stoljeća utemeljio nautički tečaj. Godine 1850. otvorena je Državna nautička škola u Kotoru kao jednorazredna sa sedam učenika.⁷² Dvije godine kasnije postala je dvorazredna. Nastavni plan i program s 13 općeobrazovnih i stručnih predmeta bio je na snazi od školske godine 1853./54. Nastava se održavala na talijanskom jeziku. Potreba za stručnim kadrom u pomorstvu osjetila se i u drugim pomorskim središtima na istočnom Jadranu, npr. u Trstu, Malom Lošinj, Rijeci, Bakru, Zadru,

⁶⁹ Državni arhiv Zadar, Misc. 2, Poz. D16. Vidi A. LAZAREVIĆ, *Razvitak pučkog školstva u Boki kotorskoj*, Kotor, 1912., i S. NAKIĆENović, *Boka, Antropogeografska studija*, Srpska kraljevska akademija, Srpski etnografski zbornik, knj. 20., Naselja srpskih zemalja IX, Beograd 1913., 272. Usp. Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, 127.

⁷⁰ S. OBAD, n. dj., 109., 110.

⁷¹ Stijepo OBAD, „Razvoj školstva u Dalmaciji u preporodno doba“, *Radovi*, Razdio povijesnih znanosti (16), 1989./90., Zadar 1990., 279.-280. Usp. *Hof und Staats-Handbuch des Kaiserthums Österreich für das Jahre 1856*. fuenfter Teil, 241.-250.

⁷² Vojislav BOLJEVIĆ-VULEKOVIĆ, „Pomorska škola u Kotoru“, zbornik *12 vjekova bokeljske mornarice*, Beograd 1972., 1911.

Splitu i Dubrovniku.⁷³ Osnivaju se niža i viša pomorska učilišta. Na najvišoj razini bila su ona u Trstu i Rijeci. Pomorska škola u Kotoru počela je kao niža pomorska škola. Moderna navigacija tražila je školovane nautičare i stručna zvanja na brodu.

Godine 1858. u Herceg Novom (Srbina) otvorena je Srpska pomorska zakladna škola. Austrijske vlasti gledale su je s neodobravanjem zbog srpskoga nacionalnog programa. Svjedodžbe su se izdavale na talijanskom jeziku. Dakako, konkurirala joj je Državna pomorska škola u Kotoru, koja se sve više razvijala i privlačila učenike iz čitave Boke. Zato zakladna škola u Herceg Novom postupno slabi i pretvara se u općeobrazovnu školu.⁷⁴

Zdravstvene prilike

Do sredine devetnaestoga stoljeća zdravstvena služba nije bila toliko razvijena da bi zadovoljila potrebe gradskoga i seoskog pučanstva Boke. Liječnici se nalaze u donedavno preturskim i općinskim sjedištima, a ljekarnici u Kotoru i Herceg Novom.⁷⁵ Babice školovane u Zadru ili priučene primalje bile su u Kotoru, Perastu, Prčanju, Budvi i Dobroti.⁷⁶

Česte bolesti i epidemije kuge, malarije i kolere u Dalmaciji bile su žive i u sjećanju bokokotorskog naroda, a nastajale su zbog nehigijenskih prilika u seoskim kućama, osobito u brdskim selima, gdje je bilo obitelji koje su živjele skupa sa stokom. Uzrok bolestima su zatim glad i neishranjenost stanovništva zbog suša i nerodnih razdoblja što nije bila rijetkost.

Liječnici, ljekarnici i primalje nisu bili ravnomjerno raspoređeni u oba dijela okružja, to jest u priobalnim mjestima i brdskim selima Boke. Gdje nisu stizali liječnici, bolesnicima su priskakali u pomoć priučeni seljaci koji su znali previjati polomljena uda, vaditi zube, uzimati krv i po potrebi zamjenjivati liječnike. Neprosvijećeni narod na selu vjerovao je vidarima, vračarama, koji su postupno ipak nestajali, te su bolesnika, osobito težeg, dovodili k liječniku i obratno. Bilo je bolesti duljega i kraćeg trajanja, poput boginja, groznice, meningitisa, a najviše straha u gradskim i seoskim sredinama stvarale su epidemije kuge, malarije i kolere.

Godine 1854. u Boki je zbog nerodnog razdoblja zavladao glad te je zaprijetila opasnost od raznih bolesti. U Dobroti, Perastu, Prčanju prikupljao se novac za siromašne u okružju,⁷⁷ a u Tivtu posebno za oboljele u mjestu Muo.

⁷³ *Glasnik dalmatinski*, br. 91, 12. 11. 1852.

⁷⁴ Ignatije ZLOKOVIĆ, „Srpska pomorska zakladna škola u Srbini“, *Godišnjak pomorskog muzeja Kotor*, br. VII., 1958., 237.-247. i V. BOLJEVIĆ-VULEKOVIĆ, n. dj., 190., bilj. 2.

⁷⁵ *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1834*, 209.-216.

⁷⁶ *Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1845*, 249.-252.

⁷⁷ *Osservatore dalmato*, br. 40., 10. 3. 1854.; A. MILOŠEVIĆ, „Nerodice i glad u Boki godine 1854“, *Glasnik Narodnog univerziteta Boke kotorske*, br. 4.-6., 1936., 16.

Kolera se postupno približavala Dalmaciji te su se predsjednici bokokotorskih općina 19. srpnja 1855. obratili namjesniku Lazaru Mamuli molbom da se poduzmu mjere opreza zbog pojave kolere u nekim sredozemnim lukama s kojima je Dalmacija povezana trgovinom. Nekoliko obitelji iz Trsta došlo je u Kotor da bi je izbjegle. Ističu da u Boki nema dovoljno bolnica za starije osobe, malo je liječnika i ljekarni, namirnica, prikladnih grobova, te bi pojava kolere mogla dovesti do istrebljenja stanovništva. Do sredine srpnja 1855. nije bilo slučajeva oboljelih u meljinskom Lazaretu. Na kraju ga mole da objavi naredbe u svezi s mogućom pojavom kolere kako bi se narod smirio.⁷⁸ I zaista, kolera se pojavila u Kotoru,⁷⁹ a prije toga u ostaloj Dalmaciji, te su se počeli skupljati novčani prilozi⁸⁰ u Herceg Novom, Kotoru i Prčanju za siromašne i oboljele Bokelje. Trajala je mjesec dana.⁸¹

Zaključak

Boka kotorska s razvijenim priobaljem i zaostalim brdskim dijelom slabo se gospodarski i društveno razvijala do sredine devetnaestoga stoljeća. Priobalni pojas je siromašio zbog gubitka jedrenjaka u sukobu velikih sila, a selo je životarilo zbog nerazriješenih zemljišnih odnosa, nebrige vlasnika zemlje i državnih vlasti za unapređenje poljodjelstva i stočarstva na selu.

Poslije smirivanja nezadovoljnika 1848./49., uglavnom zaslugom Lazara Mamule i Gabrijela Ivačića, ali i Josipa Jelačića i Petra II. Petrovića Njegoša, Mamula je osobnim intervencijama položaj naroda ublažio, a Austriji udovoljio. Tako se u uvjetima relativnoga mira i prisilne političke šutnje i u Boki provodio proces modernizacije koji se očitovao u preustroju uprave, sudstva, policije, redarstva i vojske, zatim u uvođenju modernoga poreza, zemljarine, koju plaća onaj na koga je zemlja uknjižena. Olakšicu su osjetili i kmetovi. Uključivanjem Dalmacije u jedinstvenu carinsku uniju, korist su imali i poslovni ljudi Boke, osobito vlasnici jedrenjaka koji su imali dosta posla, osobito za Krimskoga rata, te se veliki broj trgovaca, veletrgovaca, vlasnika brodova i pomorskih kapetana obogatio toliko da su neki mogli sami kupiti brod ili biti suvlasnici. Brodovi tih godina dobivaju prvi put mlade školovane pomorce koji znaju modernu navigaciju i gradnju brodova. Imućniji Bokelji su svoj kapital udružili i osigurali u novoosnovanim dioničkim društvima i time nagovijestili kapitalistički oblik poslovanja.

⁷⁸ IAK, OK, XV-154, spis od 27. 7. 1855.

⁷⁹ *Glasnik dalmatinski*, br. 78, 28. 9. 1855.

⁸⁰ *Glasnik dalmatinski*, br. 85, 10. 7. 1855. i br. 88., 2. 11. 1855.

⁸¹ *Srbski dnevnik*, br. 96, 30. 10. 1855.

Napredak je primjetan i u postavljanju telefonskih stupova u Boki te sve do Zadra, otvaranjem pošta i postavljanjem telegrafa i telefona, a brzojavima i telefonskim razgovorima pojačala se komunikacija među ljudima i mjestima. Sve će to pomoći i u otkrivanju hajduka, njihovu uhićenju i potiskivanju u Crnu Goru i Hercegovinu. Otvaranjem škola pojačava se prosvjećivanje, a time i osvješćivanje o potrebi uvođenja novih kultura uz pomoć poljodjelskih društava i školovanih pojedinaca, što se najbolje potvrdilo u uzgoju svile koje je postiglo manufakturnu razinu. Dio seljaka u brdskim selima postupno je prihvaćao civilizacijske tekovine, to jest moderniji oblik rada i kulturu življenja, plaćanje poreza i služenje vojske. Započeti procesi tekli su sporo, ali nezaustavljivo.

SUMMARY

THE BAY OF KOTOR DURING NEOABSOLUTISM

Following the unrest of 1848/1849 the inhabitants of the hill country around the Bay of Kotor gradually accepted the duty of paying taxes on the land that was registered to them as well as the obligation of military service duty similar to the other inhabitants of the Kingdom of Dalmatia. In conditions of relative peace and forced silence in the Bay a process of modernization was carried out which can be traced through administrative reforms, judicial reforms, and reforms of the police and military. The previous Territorial Guards were replaced by the Gendarmerie, which had the duty of keeping law and order in the villages of the Bay that had earlier been in a state of unrest. At the end of the 1850s, the Bay along with the rest of Dalmatia was integrated in the customs apparatus of Austria, and new lower rates of customs duty stimulated maritime and inland trade, the foundation of shareholder corporations, the first forms of capitalist enterprise. During these years a telephone line was established through the Bay of Kotor, post offices were opened and telephones and telegraphs were put in place. Two naval academies were established, one in Kotor, the other in Herceg Novi. During the Crimean War and the Austrian war with Piedmont, fortifications were constructed in the Bay and the Bay became transformed into a military base. Along with traditional ways of life, there was an attempt to try new modes, so, for example, the Bay led Dalmatia in the production of silkworms. In the new political climate cultural life was impoverished though it continued to develop quietly in the towns of the Bay of Kotor.

Key words: Bay of Kotor, Neoabsolutism, Maritime sailing